

Richard NĚMEC, *Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české*, přeložil Tomáš Rataj, Scriptorium, Praha 2015 (vyšlo 2014)

384 s., ISBN 978-80-88013-04-4

Speciální obory medievistiky se stále více prolínají, takže jejich publikované výsledky lze nahlížet i posuzovat spektrem více disciplín. Mimo jiné to platí i o doktorské disertaci, kterou dnešní asistent na Ústavu pro dějiny umění bernské univerzity Richard Němec v roce 2011 obhájil na Filozofické fakultě univerzity ve Freiburgu im Breisgau. Teprve její překlad do češtiny poskytuje ucelenou představu, kterou si předtím šlo jen s obtížemi učinit na základě bezmála dvaceti německy publikovaných statí rozptýlených po mnoha sbornících. Jejich soupis kupodivu v jinak podrobném seznamu literatury nenajdeme.¹

Interdisciplinární rozpětí napovídá již název práce a výslovně potvrzuje předmluva. Autorovým cílem bylo zachytit kulturní tradici, v níž se odráží (přímě) vládnutí Karla IV., a to nejen v Čechách, nýbrž i v dalších zemích České koruny. O něco dále se dočteme, že jde o formulování vztahu mezi architektonickým stylem a „identitonošnou“ vládní koncepcí Karla IV., a to rozbořením rámcových politických podmínek v době vzniku jednotlivých staveb a prostřednictvím formálně kritické analýzy. Do třetice, tentokrát až na s. 17, si autor klade za úkol posoudit zvolené stavby jako nástroj císařovy propagandy i kontroly a vřadit je do rámce středoevropských dějin architektury.

Metodické diskurzy a badatelské perspektivy svého projektu Richard Němec představuje v úvodní kapitole s názvem *Architektura moci – moc architektury*. Málokdy jsem se setkal s tak promyšleným konceptem, který by současně ve zkratce podal složité předivo starších i zcela nedávných diskusí. Místy, podobně jako již v předmluvě, jsem si kladl otázku, zda je v silách jednoho badatele vyřešit v jedné knize tolik složitých otázek. Hned dichotomie v názvu kapitoly se snadno může stát pouhou slovní hříčkou. Případné *captatio benevolentiae* lze však autorovi odpustit, neboť co chvíli sám doplňuje nebo kriticky ověřuje nadhozené možnosti a otázky. Ty jsou vesměs inspirativní povahy, alespoň pro toho, kdo nestačí v plném rozsahu sledovat sílící příliv prací o výtvarných dějinách vrcholného a pozdního středověku.

Alespoň několik postřehů a poučení, které lze načerpat z úvodní kapitoly. Vztah mezi centrem a periferií byl na jedné straně determinován transferem stylových forem, na druhé straně však vyvažován větší nebo menší svébytností dotyčné kulturní či architektonické „krajiny“. Přes výhrady části literatury se autor naposled zmíněného konceptu nevzdal, a je tak na něm obhájit jeho nosnost. Pokud jde

1) Kniha vychází i souběžně v německém originálu *Architektur – Herrschaft – Land: Die Residenzen Karls IV. in Prag und den Ländern der Böhmisches Krone*.

o slohověhistorické, nikoli jen o funkcionální a propagandistické souvislosti, vystupuje do popředí jednak role zakladatele, jednak schopnost porozumění ikonografickému programu daného architektonického objektu. „Projektová konformita“ kladoucí u králových rezidencí důraz na *potestas et dignitas regis* nemusela vycházet přímo od panovníka. Otázka „komu byly stavby na periferiích svěřovány“, je jednou z mnoha, na něž se Němec chce zaměřit. Historik hned zbystrí pozornost, když čte o polaritě mezi prvními staviteli katedrály a o více „mistrech“ v čele hutí působících v samotných Čechách. Mezi slibné nápovědi patří osobnost konceptora jako možného spojovacího článku mezi stavebníkem a stavitelem a dále též ikonologický přístup ke středověké architektuře jako nositelce významů.

Také druhou část úvodní kapitoly, o níž je stále ještě řeč, je třeba číst pozorně, neboť se snaží vymezit pojmy na rozhraní historie a dějin umění. I když je termín rezidence pojmem novověkým, autor ho bude používat, aniž by se jednoznačně pokusil formulovat jeho obecnou definici. Za „hlavní“ rezidenci s dvorem a dotvořeným byrokratickým aparátem považuje pouze Prahu. Oprávněně ji přitom odmítl povýšit na metropoli celé Říše římské, i když, jak dodávám, výraz metropole omezený na království by se jako analogie významového spojení *ecclesia metropolitana* mohl ucházet o legitimitu. Zvláštního postavení rovněž požívala rezidence v Tangermünde jako *domicilium principale*. Ostatní „vedlejší“ rezidence se naopak vyznačovaly tím, že v nich panovník, jeho dvůr a hodnostáři přebývali jen zřídka. To je na pováženou, neboť pojem rezidence tu ztrácí svůj podstatný znak, a jak se také ukáže, znejistí původní záměr i celou osnovu. Patrně by bylo na místě volit jinou terminologii adekvátní dobovému pojmosloví.

Ačkoli autor považuje Lauf i Karlštejn za „rezidenční hrady“ (s. 116), druhý z nich zařadil do svého výzkumu pouze jako srovnávací objekt. Důvodem zřejmě byla rozdílná zemská funkce obou zvolených opevněných sídel. Zatímco Tangermünde bylo zamýšleno jako nové reprezentativní správní centrum na území Braniborska, hrady Lauf a Mylau tuto funkci v plném rozsahu v Horní Falci a ve Fojtlandsku plnit nemohly. Jde prostě o nesouměřitelné lokality s jiným určením. Více méně lze totéž namítnout i v případě hradu a kláštera celestinů na Ojvíně, byť spojnice architektonické povahy mezi nimi doložit lze. Na první pohled je zřejmé, že šlo o lokality dosti nesourodé, přestože tu více, tu méně naplňovaly významovou triádu architektura – vláda – země.

Jako předznamenání nejen druhé kapitoly, věnované Pražskému hradu, ale i všech dalších kapitol složím poklonu šíři autorovy heuristiky, počínaje písemnými prameny přes technickou dokumentaci až po zastrčenou nebo běžně nepřístupnou literaturu. Současně připojuji omluvu, že nebudu s to v plném rozsahu postihnout autorův přínos dosavadnímu poznání, či naopak postřehnout případná sporná místa knihy. Není to jen v důsledku přijatelného rozsahu recenze, ale i mezer v mých znalostech problematiky. Věcně snad v dané souvislosti oprávněný, jinak však nelibozvučný podtitul kapitoly „Materializace lucemburské vlády“ navazuje na koncept politiky (sebe)reprezentace Paula Crossleye, a to ve zviditelnění v poslední době tak frekventované kategorie *splendor maiestatis*. Je mi sympatické, že autor ji považuje za příliš úzkou, neboť vedle vizualizace panovnické autority pomocí ceremoniálu,

umění a přepychu je třeba brát v potaz prvotní úlohu vladaře, tj. výkon jeho vlády (*potestas*).

Některé důležité vývody, alespoň v mých očích, Richard Němec nedopověděl. Patří mezi ně „upozadování“ podílu krále Jana na výstavbě Pražského hradu, v němž vidí nekritické přijímání oficiálního kánonu karlovske historiografie. Ačkoli vyzdvižení zásluh krále Jana jako stavebníka v kronice Petra Žitavského považuje za hodnověrné, přesto mu upřel iniciativní podíl na výstavbě rezidence, neboť „bez nároku na královský hrad obýval domy na Starém Městě“ (s. 65). V čem se tedy (vedle fundace nové katedrály) král Jan jako stavebník vyznamenal? Pokud jsem autorovi správně porozuměl, pak zejména tím, že úlohu konceptora přestavby Pražského hradu svěřil svému důvěrníkovi, biskupovi Janovi IV. z Dražic, který ve své poradní činnosti uplatnil poznatky ze svého dlouholetého pobytu v Avignonu. Otázkou je, co vše mohl sedmdesátiletý biskup ovlivnit, zvláště když se již ve třicátých letech ujal přestavby královského sídla markrabě Karel. Tak jako tak, autor klade důraz na vlivy jihofrancouzské, zvláště avignonské architektury, s nimiž počítala již Dobroslava Menclová, a to zejména ve shodné organizaci prostoru. V Praze podobně jako v Avignonu na trakt s obytnou věží navazovala vnitřně nečleněná reprezentativní síň s integrovanou kaplí (s. 69).

Nenápadně působící formulace o reprezentativním sálu s kaplí je opravdové novum, bez ohledu na to, do jaké míry tu Richard Němec našel oporu v plánové dokumentaci a publikovaných poznatkách pracovníků SURPMA i jiných znalců. Tyto prostory byly opravdovým místem k reprezentaci moci a vzhledem k tomu, že autor svoji tezi zdůvodnil i dochovanými architektonickými fragmenty, máme nyní o Karlově rezidenci mnohem věrohodnější představu. Platí to i o členění obytné věže na komnatu s přilehlým prostorem (*studiolum*) a na dvě další připojené místnosti (*thalamus* a *anticamera*). Oporu tu autor našel i v korunovačním ceremoniálu, i když přání tu může být otcem myšlenky. V každém případě však pochybnost, že místnost zvaná *thalamus* byla královou ložnicí, je plně na místě, stejně tak jako předpoklad, že privátní obydlí krále a jeho rodiny leželo jinde než reprezentativní prostory. Maně si tu lze klást otázku, jak stavba katedrály a neustálé klepání kamenických nástrojů znepříjemňovalo život královny rodiny.

Místo dnes běžného verbálního patosu spojeného s osobou Karla IV. dal Richard Němec vesměs přednost věcné argumentaci, v níž se dosažené poznatky jeví přesvědčivěji. Neudržitelnou se tak autorovi jeví i tradiční interpretace Sloupové síně jako ukázky krásného slohu doby Václava IV. Podle autora, který se tu opřel o mínění Jana Muka a Pavla Kroupy, jde o architekturu z doby jeho otce. Rovněž arkádový most ke katedrále vznikl ve starší době, než se předpokládalo. Pokud mi něco v této kapitole chybí, pak je to úvaha nad prostorovým řešením a funkčním využitím celého areálu Pražského hradu. Takto jde jen o *lieu de pouvoir* s náznakem královského obydlí, avšak bez kanceláří, soudu, kuchyní, stájí apod.

Skok ve třetí kapitole z Prahy na hradní rezidenci v Laufu je dosti krkolomný, uvážíme-li, že tamější císařovo panství trvalo pouhých dvacet let, od roku 1353 do srpna 1373. V historickém nástinu autor velmi dobře vystihl Karlův zájem o území ležící západně od Chebu, a to jak z hlediska správního, tak komunikačního.

Pokud jde o třetí komponentu, tj. architekturu, kniha se po komentáři k dosavadnímu bádání zaměřuje jednak na dispoziční schéma „knížecího *appartementu*“ v prvním patře, jednak na výraznou formu kleneb a profilace žeber. Seskupení více místností kolem neděleného, patrně polyfunkčního sálu s boční arkýřovou kaplí odpovídá dispozičnímu schématu, které Richard Němec hypoteticky rekonstruoval na Pražském hradě. Slohově srovnatelnou s pražskou Sloupovou síní je i hala v přízemí s centrálním sloupem a vybíhajícími žebry. Právě architektonický modus včetně profilace žeber s formou stlačeného hruškovce spojuje rezidenci v Laufu se slohovými paralelami karlštejnské kaple Utrpení Páně na straně jedné a se stavbami ovlivněnými tvaroslovím pražské katedrály na straně druhé.

Architektonický styl hradu Laufu je podle autora konzervativní, s parlérovskými motivy nemá nic společného, spíše mohl být formován Matyášem z Arrasu. Nikoli však přímo jeho hutí, nýbrž mistry, kteří pracovali na jiných královských stavbách. Jmenovitě jde o kostely na Sázavě, novoměstském Karlovu, Ojvíně a Skalici. Zjevně však nešlo o „císařské ars nova“ v pojetí Jiřího Fajta, spíše je na místě mluvit o lucemburském „královsko-císařském stylu“. Richard Němec zpochybnil i dataci stavby do let 1351–1353, neboť termínem *ante quem* je podle něho vyhlášení Zlaté buly v roce 1356. Tím by se relativizoval i předpokládaný vznik znakové galerie k dubnu 1361. Jde o zřetězené domněnky, jimž nelze upřít jistou váhu, vyžádaly by si však podrobné revize. To ale bude úkolem pro jiné. Znovu se ukazuje, jak důležitou roli pro dataci a interpretaci přestavby hraje znaková galerie.

Čtvrtá kapitola pojednávající o fojtlandském „vzdorohradu“ Mylau jako architektonické metafoře aktuální moci na mne působí dojmem exkurzu, který zabloudil do těla knihy. Domnívám se, že původní předpoklad o nosnosti tohoto objektu pro celkový konceptuální rozvrh díla autorovi nevyšel, že mu však bylo líto nevyužít nashromážděnou bohatou dokumentaci. Poctivě přitom přiznal, to si zasluhuje ocenění, že „stavební podoba pozvolna rostlého hradu“ sama o sobě dovoluje jen omezenou dataci stylového zařazení příčného traktu, v němž se měl nacházet rezidenční *appartement*. Také sochařská výzdoba se v původní podobě nedochovala, známe ji jednak z jednoho hrubě porušeného fragmentu štítu se lvem, jednak ze dvou vyobrazení z roku 1888. Stojící lev s kůlem v tlapách je heraldicky obrácen doprava. Při detailním průzkumu reliéfu autor zjistil stopy dvou propletených ocasů, které byly později odsekány. Není důvodu nevěřit jeho identifikaci, že totiž původně šlo o českého lva zasazeného nad vstupní bránu do hradu. Také předpoklad, že nákras bezhlavé i jinak poničené sochy stojícího rytíře zobrazuje sv. Václava, lze přijmout, i když s jistými pochybnostmi. Socha totiž stála na konzole s postavičkou obnažené ženy. Vzhledem k tomu, že plastika se původně nalézala nad Trhovou branou v předhradí, lze pomýšlet i na postavu Rolanda. I kdyby v případě sporné sochy šlo o postavu českého zemského patrona, jako tomu bylo na hradě Laufu, více méně bychom měli co činiti s běžnou demonstrací zeměpanské autority, které netřeba přikládat hlubší významy. Ostatně císař Karel prokazatelně na hradě pobýval jen dva dny v červnu 1367. Otázku rozsahu stavebních prací v době jeho přímé vlády nad hradem autor ponechal otevřenou. Asi oprávněně, neboť každá větší přestavba či přístavba si žádala značné náklady.

Představu, jak Karel IV. zajišťoval vydržování a nejspíše též přestavby svých pevností, dává motto k páté kapitole, věnované Žitavsku. Podle letopisce Jana z Gubenu král přikázal Žitavským, aby po dva roky drželi a vydržovali k jeho ruce tři pevnosti, a to správní dům u města, celní hrad a fojtskou rezidenci Neuhaus na Jablonské cestě a hradní komplex na Ojvíně. Zhruba čtyři roky poté, co Karel roku 1357 vykoupil Žitavu ze zástavy, postupně na základě jeho nařízení došlo buď k založení a výstavbě nebo k přestavbě zmíněných pevnostních bodů. Autor opět podrobně líčí historické okolnosti, přičemž přihlíží jak k širším vládním záměrům Karla IV. (zvláště ve vztahu k Zlaté bule), tak k autentickému znění pramenů, pokud jde o architekturu jednotlivých objektů. V pozoruhodné míře přitom přihlíží k dochovaným pramenům kartografické a ikonografické povahy. Výkladu a jeho názornosti neobyčejně prospěly celkové i dílčí fotografie objektů, fotogrammetrické snímky a půdorysy. Totéž bude mutatis mutandis platit i o zbývajících dvou kapitolách, které pojednávají o celestinském klášterním kostele na Ojvíně (VI.) a kurfiřtské rezidenci v Tangermünde (VII.). Pokud jde o první dva zmíněné objekty, ani celní hrad Neuhaus (jinak Karlsfried), ani správní dům u Žitavy nebyly určeny jako příbytky pro císaře, tím méně pak jako jeho rezidence. Vše proto ve výkladu dále směřuje k hradnímu a klášternímu komplexu na Ojvíně.

U hradu postaveného ve více etapách autor předpokládá, že se jako konceptor přestavby „komnaty“ uplatnil Dětrich z Portic. Výraz komnata by si vyžádal podrobnější rešerše, neboť mohlo jít jak o místnost, z níž se kouř z topeniště odváděl komínem, tak o dům. Druhé možnosti odpovídá i paralelní latinské označení *domus imperatoria*. V protikladu k předchozímu bádání Richard Němec nepovažuje ojvínský kostel za „parléřovskou“ nebo „arrasovskou“ stavbu. Tamější kostel lze však podle něho připisat některému mistru dvorské stavební huti, podobně jako tomu mělo být u hradu Laufu, takže i tato architektonická památka patřila k širšímu souboru „staveb karlovského dvorského okruhu“ (s. 265).

Ve výkladu o Tangermünde Richard Němec připomenul staronovou otázku, proč Karel IV. dal této lokalitě přednost před šestkrát větším a významnějším městem Stendalem. V souladu se starším bádáním pak míní, že Karel potřeboval dynastický mocenský opěrný bod a sídlo nejen pro svůj správní aparát, ale i pro své syny Zikmunda a Jana. Zdá se mi, že z toho plyne i existence natolik mohutného a zachovalého hradu, který bylo možné v krátké době přizpůsobit císařovým nárokům. Řada badatelů této okolnosti nedbala a usoudila, že stavební substance hradu pochází z doby Karla IV. Ze zcela nedávné doby však pocházejí názory mnohem strážlivější, které dokonce zpochybňují rezidenční funkci hradu za Karla IV. a kromě toho architekturu z tohoto období považují za nedoložitelnou. O to více nás zajímá, k jakým závěrům dospěl Richard Němec. I když v Tangermünde byly odpovídající stavby a správní struktury pro úřední aparát krátce před rokem 1373 k dispozici, císař přistoupil k rozsáhlé adaptaci areálu pro potřebu „institucionalizace a inscenace aktuální a patrně na věčné časy zamýšlené zemské příslušnosti“ (s. 318). Na základě převážně ikonografických pramenů 16. a 17. století pak předpokládá existenci druhé kaple (zasvěcené Utrpení Páně) u hlavního sálu v arkýři se třemi okny. Podle autora se i tu nabízí obdobné řešení reprezentačního sálu, jaké lze předpokládat na Pražském hradě či na Laufu.

Samostatnou složku reprezentační funkce hlavního sálu v Tangermünde tvořil jeho ikonografický program, který lze rekonstruovat jedině s pomocí seznamů obrazů z roku 1564. Samotný vznik vyobrazení kurfiřtského kolegia i panovnických galerií se Richardu Němcovi nepodařilo jednoznačně stanovit. Podnětem mohlo být právě tak již slavnostní setkání dvora v roce 1374, jako volba Václava IV. českým králem o dva roky později, nebo dokonce možná přestavba sálu v době markraběte Jošta. Existence výtvarné galerie v Tangermünde je v každém případě neklamným svědectvím zvláštního rezidenčního charakteru této lokality, a proto autor nevyklučuje ani možnost nadhozenou již předchozími badateli, totiž že se Karel IV. zamýšlel v Tangermünde usadit poté, co se jeho syn Václav stal českým králem a tím i držitelem Pražského hradu.

Přestože recenze narostla na více stran, nepodařilo se mi v ní postihnout všechny poznatky a podněty disertace. Její přednosti jsem snad v textu zachytil, byť s náležitou opatrností, neboť pro historika není radno vstupovat do hájemství specializovaného oboru. Pokud jde o konkrétní analýzy architektonických staveb a s nimi spojených výtvarných památek, autor podle mého domnění přinesl mnoho cenných a místy objevených zjištění. Uznání si zaslouží i historické úvody k jednotlivým kapitolám. Poněkud na pochybách jsem pouze v otázce vhodnosti rádooby nové vědecké mluvy, která zdánlivě posouvá práci do vyšší sféry poznání, třebaže jde převážně o pouhé verbální ozvláštnění toho, co lze říci běžnou odbornou mluvou. V jiných případech použitá terminologie odpovídá rozvinutější podobě státních útvarů, kterou se v případě Karlovy domény či jeho impéria zatím nepodařilo doložit. Celkově však jde o velmi přínosnou disertaci, z níž příští bádání bude vycházet.

FRANTIŠEK ŠMAHEL

Jana FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ, *Wenceslas de Bohême. Un prince au carrefour de l'Europe*, Presses de l'université Paris-Sorbonne, Paris 2013

658 s., ISBN 978-2-84050-847-2

Po šesti letech od obhajoby na univerzitě Paris-Sorbonne se dizertační práce Jany Fantysové Matějkové *Wenceslas de Bohême, duc de Luxembourg et de Brabant, entre le Saint Empire romain et la France* dočkala vydání v domovském univerzitním nakladatelství. Rozsáhlá publikace odpovídající standardům francouzských disertací si vytýká za cíl představit život významné osobnosti lucemburské dynastie z hlediska politických a diplomatických vazeb, které k sobě poutaly nejenom velké státoprávní celky Římské říše a Francouzského království, ale především malá knížectví v rozdrobeném hraničním regionu. Sem patřily také země pod vládou Václava Lucemburského: lucemburské hrabství, povýšené roku 1354 na vévodství,